
DOSTOYEVSKI'NİN ESERLERİNDE TANRI PROBLEMİ

Yakup AKYÜZ

Dr., Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi Öğrencisi
yakupakyuz70@hotmail.com

ÖZET

Dostoyevski'de Tanrı'nın varlığı üzerine yapılan tartışmalar önemli bir yer tutar. Onun eserlerinde insanlar inançlarının gerekliliğinin neticesi olarak ya Tanrı'ya inanarak ya da inanmayarak Tanrı anlayışlarını temellendirmişlerdir. O, eserlerinde roman kişileri üzerinden Rus toplumundaki iman ve inançsızlık örneklerini ortaya koymaktadır. O, iman ve inkârı kişilerin vicdanına ve özgür iradesine bırakmıştır. O, eserlerinde Katolikliği eleştirmiş olup Hristiyan Ortodoks ilahiyat anlayışının Tanrı anlayışını benimsemiş görünmektedir. Ancak Rus toplumunda görülen inançsızlığı da betimlemekten geri durmamıştır. O, inancının bir neticesi olarak Rus toplumunun kurtuluşunu Ortodoks Hristiyan anlayışında bulur.

Anahtar Kelimeler: Dostoyevski, Tanrı, iman, inkâr.

SUMMARY

THE PROBLEM OF GOD IN DOSTOYEVSKI'S WORKS

Dostoyevsky's works hold an important place in the discussion of the existence of God. In the works of Dostoyevsky in the ratio of people of faith established a relationship with God. He works through people in the novel in Russian society reveals examples of faith and unbelief. He believed in his work and has been replaced by the denial of free will and conscience of people. He has been criticized in the works of Catholic theology Orthodox Christian understanding of God seems to have adopted the concept. However, in Russian society has not refrained from depicting seen in disbelief. In addition to his understanding of God, the Russian society with a close bond.

Key Words: Dostoyevski, God, faith, unbelief.

Giriş

Dostoyevski'de (1821-1881) insan, bunalım geçirerek kendini deliler âleminde hisseder. Eserlerinde histerik ve buhranlı vakıalar her an toplumda yaşanmaktadır. Diğer bireyler olarak biz, hastalıklı olduğunu düşündüğümüz

bireylerin sanki gerçek olmadığı kanısına kapılırız. Hâlbuki eserlerinde tasvir edilen bireyler, içimizde günlük olarak yaşamlarını sürdürmektedirler.

Dostoyevski'nin yaşamış olduğu sıkıntılar onu etkilemiştir. Çocukluğu katı bir baba baskısı altında geçmiştir. Baba baskısının etkisi, kişiliği üzerinde ömür boyu sürmüştür. Hatta o, yaşamında babasının yer yer ölmesini bile istemiştir. Freud, onun *Karamazov Kardeşler* adlı eserini, dünyadaki en büyük günah olan baba katiliği üzerine kurgulamasını çocukluğundaki baba baskısına dayandırmaktadır.¹ Yine o, gençlik yıllarında ütöpik sosyalizmi (Petraşevskiciler grubu) savunan bir oluşum içinde yer almış sonunda I. Nikolai tarafından tevkif edilerek ölüm cezasına çarptırılmıştır. Ölüm cezasından son anda Çar'ın emri ile kurtulmuştur. O, ölümle burun buruna geldiği o anı hiç unutamamış, eserlerinde de bunun etkisinde kalmıştır.² Ceza-nın sürgüne çevrilmesiyle de 1849-1859 arası Sibiry'a da kalmıştır. Sürgün yıllarında yaşadığı olaylar, tanıştığı insanlar onda yepyeni ufuklar açmış, yazacağı eserleri için birer canlı örneklem olmuştur. Sibiry dönüşü *Ölü Bir Evden Hatıralar'ı* yazarak bu yıllarını anlatmıştır. Çar, onun bu eserini okurken gözyaşlarını tutamamıştır. Onun hayatını etkileyen etmenlerden bir tanesi de hayatı boyunca yaşadığı ekonomik sıkıntılardır. Ekonomik olarak yaşadığı sıkıntılar onu sürekli yazmaya sevk etmiştir.

Yaşadığı sara nöbetleri ve kumar tutkusu, hayatında düşüncelerine etki eden önemli diğer etkenlerdir. Kumarı, kazanma ve kaybetme açısından Ruslara özgü bulur. Çünkü romanlarındaki kahramanların da yaşadığı gibi, kumar oyunundaki bilinmezlik, kişinin hayatta verdiği tercih ve tercihin bilinmezliği noktasındaki kadar heyecanlı ve karmaşıktır. Yine o, saraya yakalandığı anın, hayatındaki en önemli an olduğunu dile getirir. Bu düşüncesini de *Budala* adlı eserinde Prens Mışkin üzerinden "saralı hali ile bazen duygu dolu anlar yaşamakta ve bunu çok önemli görmektedir. Bu an bütün hayata bedel diyebilmektedir"³ sözü ile dile getirir.

Dostoyevski'nin eserlerinde değindiği en temel konulardan biri insan yaşamıdır. İnsan deyince akla insanın varoluşu, onun varlığını sosyal toplumda nasıl gerçekleştirebileceği üzerine sorgulamalar içerir. İnsan, tıpkı sisifos efsanesinde olduğu gibi, taşı her gün dağın tepesine indirip çıkarmaktadır. Dostoyevski'nin insanı da tıpkı efsanede olduğu gibi Tanrı'nın verdiği

¹ Freud, Sigmund, Dostoyevski Baba Katiliği, Çev. Selahattin Hilav, Önsöz, Karamazov Kardeşler, İstanbul, 2012, s. 15-22.

² Dostoyevski, Bir Yazarın Günlüğü, Çev. Kayhan Yükseler, c.1, İstanbul, 2005, s. 173.

³ Dostoyevski, Budala, Çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul, 1969, c.1, s. 259.

yaşamla yüz yüze gelmektedir. İnsan yaşamının varoluşsal sorunlarından biri ve belki de en önemlisi Tanrı problemidir. Onun eserlerinin en önemli nesnesi; insan, insanın özgürlüğü ve Tanrı karşısındaki tutumu olmuştur. Onun bu problemlere bakışı insan odaklıdır. Berdyaev bu sorunu; “Dostoyevski’yi ilgilendiren Tanrı’dan çok insanın yazgısı ve insan ruhunun bilmecesiydi; ondaki saplantı teoloji (dinbilim) değil, antropolojydi (insanbilim). Doğaya bağlı putatapan gibi, çözümlenmesi gereken şey, Tanrı sorunu değildi, insan ruhuydu, Hristiyan insanın ruhu. İnsan, Tanrı sorunuyla karşı karşıyaydı, Tanrı karşısında da insan sorunu vardı. İnsan bilmecesini çözerek ona yaklaşmak belki de en iyi yoldu”⁴ sözü ile insanın temel olduğunu dile getirir.

Pamuk da onun eserlerinin korkutucu dünyasının arkasında Tanrı’nın varlığı ve insanın özgürlüğü yatar⁵ demektedir. Barret ise, bu söylemi “Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük, hem profesyonel filozofların hem de sokaktaki insanın konuları olmuştur. Bu konular aynı zamanda Rus gençlerinin boş zamanlarını geçirdiği tartışma konuları olmuştur. Rus yazarların hemen hemen hepsi bu problemleri eserlerinde dile getirmişlerdir. Rus düşüncesinde felsefi bir geleneğin olmaması, illa da felsefi bir açılımın olmayacağı anlamına gelmez. Rusların filozofları yoktu, ama Dostoyevski ve Tolstoy’ları vardı”⁶ sözü ile dile getirmiştir.

Dostoyevski’nin eserlerinde insan ve Tanrı problemi sık sık yer almıştır. Özellikle de *Suç ve Ceza*, *Budala*, *Karamazov Kardeşler* ve *Cinler*’i bu eserler arasında sayabiliriz. Bu dört eser metafizik, ahlak ve sosyal problemlerin yoğun bir biçimde ele alındığı eserlerdir. Pamuk da “Cinler” eseri hakkındaki kanaatini “ben Cinleri Avrupa’nın kenarında, merkezden uzak, batı hayalleri ve Allahın varlığı-yokluğu bunalımları içerisinde yaşayan radikal aydınların saklamak istedikleri utanç verici sırlarını haykıran bir kitap olarak gördüm”⁷ diyerek dile getirmiştir. Amacımız, Dostoyevski’nin Tanrı anlayışını, eserlerindeki kahramanlarının inançları noktasından değerlendirme çabasıdır. O halde Dostoyevski’de Tanrı problemini anlamak için Tanrı var mıdır? Tanrı’nın olmaması söz konusu mu? Tanrı’nın ahlak ve kötülükle ilişkisi mümkün müdür? Tanrı ve dinin Rus siyasal yaşamına bir etkisi söz konusu mudur?

⁴ Berdyaev, Aleksandroviç Nikolay, Dostoyevski, Çev. Ender Gürol, İstanbul, 1998, s. 15-16.

⁵ Pamuk, Orhan, Dostoyevski’nin Korkutucu Cinleri, Önsöz, Dostoyevski, Cinler, s. 10.

⁶ Barrett, William, İrrasyonel İnsan, Çev. Salih Özer, İstanbul, 2003, s. 140.

⁷ Pamuk, Orhan, *age.*, s. 12.

1. Dostoyevski'nin Eserlerinde İnsan ve Davranışları

Dostoyevski'nin erken dönem ve sürgün dönemi sonrası eserlerinde ortak olan konu insan ve onun davranışlarıdır. İlk dönem eserleri insan davranışlarını, psikolojisini mükemmel bir şekilde tasvir etmekte iken Tanrı eksik kalmıştır. Dostoyevski sonraki eserlerinde Tanrı'nın yer bulmadığını hissetmiş olsa gerektir ki "Tanrı" son dönem eserlerinde başat rol almıştır. Onun son dönem eserlerinde insanların eylemlerinde Tanrısal bir amaç göze çarpar. Mesela ilk dönem eserlerinden olan *Kumarbaz* isimli eserinde kumar oynamak hayatta yapılan bilinçli bir eylemdir. Ancak birey, eylemini sürdürürken tanrısal bir kaygı taşımaz.⁸ Ancak son dönem eserlerinde insanın söylem ve eylemine, Tanrı düşüncesi etki etmiş olup, ahlak da bu düşünceye göre şekillendirilmiştir. Onda söz konusu olan değişimi H. Troyat ilk dönem eserleri üstünden değerlendirerek "bireylerin başuçlarında bir gök, ayakuçlarında bir gölge yoktur. Acı çekiyorlar, ama kaygıları ahlaksal, toplumsal, maddi ve dünyevidir. Metafizik sıkıntıları bilmiyorlar. Rollerin dağılımında bir kişi eksiktir: Tanrı"⁹ sözü ile ilk dönem eserlerinde insanın davranışlarını eyleyken Tanrı kaygısının olmadığını anlatmaktadır.

Tanrı hakkında konuşmak, felsefenin en önemli konularından birisidir. Tanrı hakkında konuşmak zor olmakla beraber herkes, Tanrı ve onun ifade edilmesinden de uzak kalamamıştır. Yeryüzünde, akıl yetisini analitik olarak kullanan kişi ile bu yetisini kullanmayan kişi arasında inanç bağlamında Tanrı'ya yabancı olmak ya da olmamak noktasında büyük bir farklılık bulunmaktadır. Dostoyevski'nin son dönem eserlerinde roman kahramanları Tanrı kavramı ile iç içe olmuşlardır. Ancak Dostoyevski'de aydın ile halkın, "mujik"¹⁰ Tanrı ile kurduğu ilişki biçimi çok farklı olmuştur.

Dostoyevski, eserlerinde sık sık "sen Tanrı'ya inanır mısın?" sorusunu sormuş ve bu sorunun devamı olarak "eğer Tanrı yoksa her şeyi yapmak mubahtır"¹¹ söylemi ile de ahlak sorununu dile getirmiştir. Her iki soruya da eserlerinde değişik açılardan cevap verilmeye çalışıldığına şahit olmaktadır. Sen Tanrı'ya inanır mısın? sorusu, bilgi ve varlık felsefesi açısından cevaplanması gereken bir sorudur. Bu soruya herhangi bir birey evet ya da hayır derse zorunlu olarak bazı sorumlulukları ve ahlaki ödevleri de yüklenmiş olmaktadır. Bu soruya olumlu ya da olumsuz bir cevap verilebileceği gibi

⁸ Bkz, Dostoyevski, *Kumarbaz*, Çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul, 2009.

⁹ Troyat, Henry, *Dostoyevski*, Çev. Leyla Gürsel, İstanbul, 2004, s. 34.

¹⁰ Rus toplumunda Rus köylüsüne verilen isimdir.

¹¹ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, Çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul, 2013, s. 841.

bunu agnostik bir bakışla değerlendirmek de pekâlâ mümkün olabilir. Bu sorunun cevabı, her bireyin inandığı kadar olacaktır. Aynı soruyu Dostoyevski'nin eserlerinde bireyler sık sık birbirlerine sorarlar ve inançlarının gereği kadar eylemde bulunurlar.

Dostoyevski'nin ilk dönem eserlerinde Tanrı, sadece kavram olarak yer alır. Bu dönem eserlerinde Tanrı hakkında felsefi bir temellendirme olduğunu söyleyebilmek pek de mümkün gözükmemektedir. Tanrı'ya sanki sıradan bir obje veya kavramdan bahseder gibi değinilir. Ancak ileriki dönem de, yani Sibiryaya sürgünü sonrası dönemde, Tanrı inancı, insanın ve hayatın her alanında vardır. O, insanın kaçınamayacağı yazgısı olmuştur. Onunla iç içedir. Aynı zamanda karşısında kötü olan şeytan da, onunla mücadele içindedir. Bu bağlamda ilk dönem eserlerindeki insanlar eylemlerini öylesine işlerken ilerde bu eylemler iyi ya da kötü bir amaca, ilahi veya şeytani bir karaktere bürünmüştür. Hatta onun eserlerinde insanın bazen bir hayvan bazen de ilahi bir amaç için çalıştığını ve bunun, hayatında sürüp gittiğini görürüz. Ancak her iki durumda da ön planda olan "insan" olmuş ve insanın bilinci, eylemlerin temelinde yer almıştır. İyi ya da kötüyü tercih eden insandır. İnsan, kendinde olan irade ve özgürlüğü ile vardır. İnsandaki çift kutuplu olan bu yönü Baudelaire, "her insanın özünde, aynı anda biri Tanrı'ya öbürü şeytana yönelen iki temayül vardır"¹² şeklinde dile getirir. Bahtin, ise, Dostoyevski'nin eserlerindeki iyi-kötü ilişkisini, insanın duygularının sınırında yaşadığını ve Dostoyevski'nin sanatının ilkesinin de buna dayalı olduğunu söyler. Onda iffet şehvetin, aşk nefretin, inanç inkârın sınırında ve ikisinin arasında geçişkindir.¹³

Dostoyevski ilk döneminde Batılı düşünceyi savunmuş olsa da ileriki döneminde Rus düşüncesinin evrensel olması gerektiğini hatta dünyanın kurtuluşunun buna bağlı olduğunu söyler. Rus evrenselliğinin ise Ortodoks'lukla gerçekleşeceğini savunur. Bu nedenle O, Puşkin'in ölümünün 100. yılında Rus halkına ateşli bir söylev vermiştir. Bazı yorumculara göre o, Rus tarihinde III. dönem olarak nitelenen dönemin peygamberidir.¹⁴ O, Katolikliği ve Batı kültürünü yozlaşmış bulur. Dinin ve Tanrı'nın merhamete ve vicdana vurgu yapan yanını önemsemmiştir. Bazıları ise tam aksi bir düşünce

¹² Gide, Andre, Seçme Yazılar, Çev. Suut Kemal Yetkin, İstanbul, 1988, s. 102.

¹³ Bakhtin, Mihael, Karnavalardan Romana, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, 2001, s.312; Barrett, William, *age.*, s. 144.

¹⁴ Berdyaev, Nikolay Aleksandroviç, Dostoyevski, Çev. Ender Gürol, İstanbul, 1998, s. 9; Frank, Joseph, Yeraltından Notlar, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, 2003, s. 195.

içerisinde olup, onu kilisenin öğretisinin yerine kendi öğretisini koymak isteyen sapkın (heretik) biri olmakla suçlamıştır.¹⁵

Dostoyevski eserlerinde insanların iyi ve kötünün sınırları içinde eylemde bulunacaklarını dile getirmiş olup bireylerin davranışlarına yön verecek olan ise Tanrı'ya olan inançlarının gereği kadar olmaktadır.

Dostoyevski eserlerinde bizlere nasıl bir Tanrı algısı sunmaktadır? Onun bu konuda dile getirdiği düşünceler nelerdir? O Tanrı'yı sunarken karşıtı Tanrı'sızlığı da anlatmış mıdır? O, eserlerinde bilinemezci bir duruşu veya inanç ve inançsızlık arası bir diğer üçüncü yolu mu izlemiştir? Onun Tanrı anlayışı ile Rus Ortodoks milliyetçiliği arasında bir ilişki mümkün müdür? O halde ilk olarak inanç nedir?

2. Dostoyevski'nin Düşünce Dünyasında İnanç Kavramı

Dostoyevski'de inanç ve karşıtı inançsızlık, cevaplandırılması gereken metafizik sorunların temelinde yer alır. İmanın niteliği sorunu, Tanrı sorununun da ana eksenidir. Bu durumda O'na göre iman nedir?

Dostoyevski, iman sorununa bakışını mucizenin ne olduğu sorusunu cevaplandırırken dile getirir. Şöyle ki; "mucize, gerçekçide hiçbir kaygı uyandırmaz. Gerçekçide iman uyandıran, mucize değildir. Gerçekçi, zındıklık yolunu tutmuşsa, bir mucize görse bile kendinde buna inanmamasını sağlayacak güç ve yeteneği bulur. Mucize yadsınamaz durumda olsa bile boyun eğmez; duygularına sırt çevirir. Kabule yanaştığında ise bunu mucize saymaz, şimdiye kadar bilmediği bir olay olarak görür. Gerçekçinin imanı mucizeden doğmaz; iman mucizeleri doğurur. Böyle bir kimse bir kere iman edince artık gerçekçiliğinin zorunluluğu olarak mucize olanağını da kabul etmek zorunda kalır. Havari Thomas, görmeden inanmayacağını söylemiş, görünce de, "Rabbimsin, Tanrımsın demişti. İnanmasının nedeni mucize miydi? Herhalde değil; inanmak istediği için inanmıştı. Hatta belki, görmeden inanmayacağım" dediği zaman bile varlığının en saklı köşesinde tümüyle iman etmişti.¹⁶

Dostoyevski, düşünce dünyasında kişinin Tanrı'ya mutlak ve sualsiz olarak inanmasını ve ona sevgi ile bağlanmasını istemektedir. O, düşünce-sinde Tanrı'nın varlığı ile ilgili olarak bir delil sunulmasını gereksiz bulur. Ona göre, Tanrı'nın varlığını kanıtlayan deliller getirmek anlamsızdır. Tanrı'ya

¹⁵ Walicki, Andrzej, Rus Düşünce Tarihi, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara, 1987, s. 289.

¹⁶ Dostoyevski, Karamazov Kardeşler, s. 27

mutlak inanmayı salık verir. Düşüncesini de Rus düşüncesinde pek yaygın olmayan bir çeşit mistisizm olan "Staretzlik" olarak adlandırdığı bir yaşam tarzıyla örneklendirerek bize sunar. Bu anlayışını, "nedir bu Staretzlik? "Staretz"; ruhunuzu, iradenizi alıp kendi ruhuna, kendi iradesine bağlayan adamdır. Bir Staretzi seçmekle, iradenizi kullanmaktan vazgeçerek, onu tam bir teslimiyetle önderinize bırakmış oluyorsunuz. Kendilerini çileye, bu korkunç hayat okuluna girmeye gönüllü olarak mahkûm edenler ömür boyunca sürecek bir boyun eğiş ve her şeyi Tanrı'ya bırakışla benliklerini sindirerek tam bir ruh özgürlüğüne kavuşmak umundadırlar"¹⁷ söylemi ile dillendirir. Bireylerin imanı, mutlak karşılıksız bir iman yani ekmekçi kadın ya da kömürkünün imanı¹⁸ gibi olmalıdır.¹⁹

Yine o, inanç ve inançsızlık olgusunun nasıl olup da insanı meşgul ettiğini sorgulamış ve buna cevap aramıştır. O bunu, "bazen, gözlerimi kapayıp, herkes inanıyor ama bu inanç nasıl doğdu, diye düşünüyorum. Bazıları aslında inanılacak birşey olmadığını ileri sürüyor. Kendi kendime düşünüyorum: Ömrüm boyunca inanarak yaşadım, ya ölünce birşey bulamazsam", "Korkunç değil mi? İnanıcıyı yeniden nasıl kazanabilirim? Ben ancak çocukken hiçbir şey düşünmeden, körü körüne inanırdım. Şimdi nasıl neyle kanıt bulabilirim? Bir kanıt inandırıcı bir kanıt arıyorum"²⁰ düşüncesiyle açıklamaktadır. İman inanılacak varlığa kesin olarak inanmaktır. Burada imanın temelinde kesin iman, inançsızlıkta ise kuşkuculuğun bulunduğu ve bu kuşkuculuktan kurtulmak için kanıtlar arandığı söylenebilir.

Görüleceği üzere Dostoyevski'nin eserlerinde Tanrı, bireylerin hayatını kuşatmıştır. İnsanlar hayatlarının belirli dönemlerinde inanç-inançsızlık arasında gidip gelmektedirler. Bazıları hiç inanmamakta, bazıları koşulsuz inanmakta, bazıları ise ikisi arasında bocalamaktadır. Bunun açık bir örneğini de *Cinler* adlı eserinde Stepan Trofimoviç karakterinin düşüncelerinde görebiliriz. O, ilk dönmelerinde Tanrı'nın varlığını inkâr ederken, ölüm anında kurtuluşu Tanrı'nın varlığı ve onun sevgisinde görmekten başka çaresi kalmamıştır. Stepan Trofimoviç'in düşünce değişimini ortaya koymak, inancı

¹⁷ Dostoyevski, *age.*, s. 30.

¹⁸ Din Felsefesinde delilsiz iman olarak adlandırılan bu durum filozoflarca da tartışılarak dile getirilmiştir. Kierkegaard Batı dünyasında Gazzali ise İslam düşüncesinde bu sorunu dillendirmiştir. Bkz, Yaran, Cafer Sadık, *Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi*, Samsun, 1997, s. 187-192.

¹⁹ Zweig, Stefan, *Üç Büyük Usta*, Balzac, Dickens, Dostoyevski, Çev. Ayda Yörükân, İstanbul, 1995, s. 196.

²⁰ Dostoyevski, *age.*, s. 67.

içinde kuşku yaşayan bireylerde Tanrı düşüncesinin değişimini daha belirgin kılacaktır.

O şöyle der: “Anlamıyorum, derdi, niçin herkes Allah’sız diye bellemiş beni burada. İnanırım Tanrı’ya, ama ayırt edelim. Kendisini ancak benim içimde tanıyan bir yaratığa inandığım gibi inanıyorum. Ben ne Nastasya (hizmetçi) gibi ne de “ne olur ne olmaz” diyen gibi inanmam ben. Şatov gibi de inanmam ben. Hıristiyanlığa gelince, bu dine karşı yürekten saygı duymama karşın, Hıristiyan değilim. Daha çok Yüce Goethe, ya da eski bir Yunanlı gibi Putperestim”²¹ şeklinde Tanrı inancını dile getirmekte iken, ölüm anında ise “insanın, hayatın bütün acılarından, bütün üzüntülerinden kaçıp sığınabileceği, sonsuz mutluluğa erişebileceği tek sığınak, Tanrı’ya inançtır”²² ve “Tanrı benim için gereklidir. Çünkü sonsuza kadar sevilebilecek tek varlık Tanrı’dır. O halde Tanrı varsa ben de ölmeyeceğim demektir”²³ sözü ile dile getirmiştir. O, son olarak ta; “insanın varoluş nedeni, onun kendisinden çok çok yüce yaratıklar önünde eğilmesini bilmesinden kaynaklanmaktadır... İnsanları onlardan çok çok yüce yaratıklardan mahrum ederseniz, yaşayamazlar, umutsuzluk içinde ölürlər”²⁴ sözü ile düşüncesini metafizik aşkınlıkla noktalamıştır. Trofimoviç düşünce dünyasının gençlik yıllarında Tanrı’ya inanç bağlamında kayıtsız ve bilinemezci bir tavır içinde iken ölüm anında aşkın bir varlığa vurgu yapmıştır.

Dostoyevski inanç hususunda inanılacak şeye delilsiz ve kesin bir inançla inanılması gerektiğini düşünür. O, inanılan şeye imanın tam olmasını ister. O’na göre inanılan şey için delil aramak saçmadır. Romanlarında hiçbir zaman Tanrı’nın var olduğuna dair kahramanlarına delil getirtmez. Birey, Tanrı’ya inanıyorsa saf bir şekilde imanının gerekliliğini yerine getirmelidir. Ancak inanmayan bireylerde ise inançsızlık, dünyadaki kötülükler üzerinden temellendirilmek istenmiştir.

3. Dostoyevski’nin Eserlerinde Tanrı’nın Varlığı Düşüncesi

Dostoyevski, önemli eserlerinde Tanrı problemini ön planda tutmuştur. Romanlarının önemli kişileri Tanrı ile hayatlarını anlamlandırmışlardır. Zaten kendisi de Tanrı sorununun temel bir sorun olduğunu Şatov karakteri

²¹ Dostoyevski, Cinler, Çev. Ergin Altay, İstanbul, 2013, s. 43-44.

²² Dostoyevski, *age.*, s. 648.

²³ Dostoyevski, *age.*, s. 649.

²⁴ Dostoyevski, *age.*, s. 650.

üzerinden dile getirerek “Tanrım hayatım boyunca bana azap çektirdi”²⁵ sözleri ile dile getirmiştir. Onun romanlarında roman kahramanlarına yön veren Tanrı ya da Deccal (şeytan) olmuştur. Tanrı ve şeytan toplum içinde mücadelesini sürdürürken benzer bir mücadelenin biz insanın kendi iç dünyasında da sürdürdüğüne şahit oluruz. Tanrı’ya inanmadığını söyleyen bir karakter belli bir süre sonra kendini Tanrı inancının gerekliliği içinde bulur. Bu durumu o, “hem kalbi hem zekâsı çok yüksek bir adamın bazen Meryem ana ideali ile başlayıp Sodom’da²⁶ karar kılmasına dayanamıyorum. Daha korkuncu, Sodom idealini içinde taşıırken, ruhu Meryem Ana’yı inkâr edemiyor. Aklın aşâğılık saydığında kalp çoğu zaman güzellik buluyor. Sodom’da mı bu güzellik. İnan ki insanların çoğu için güzellik bundadır”²⁷ sözü ile açıklamıştır. Yani kötülük içinde olan insanlarda bile Tanrı inancı ve aksi bir durum vardır denilebilir.

Şimdi onun Tanrı algısını ortaya koyabilmek için, eserlerinde Tanrı ile iç içe olan karakterlere bakmakta fayda gözükmektedir.

Dostoyevski'nin Tanrı'nın varlığı ile ilgili düşüncelerine kahramanlarının düşünce dünyasında çok sık rastlarız. Ona göre Tanrı; merhamet duyan, affeden, insanların kalbine hitap eden bir varlıktır. Bu husus onun eserlerinde açık bir şekilde vurgulanır. O, Tanrı'nın cezalandırıcı olan yönüne değil merhamet edici yönüne dikkat çekmiştir. Şöyleki, o “*Karamazov Kardeşler*”de manastır yaşamını anlatırken, düşüncesini zıt iki misalle dile getirmiştir. Peder Staretz Zosima iyi olanı, merhametli olanı, Tanrı'nın kullarını her şeye rağmen affedebileceğini dile getirip savunurken, Tanrı'nın iyi ve merhametli olan yönüne vurgu yapmıştır. Peder Ferapont ise, Zosima'nın tam aksine dindarlıkta merhametin karşısında sertliği vurgulayarak, Zosima baba gibilerin kötü olanı takip ettiğini düşünmektedir. Peder Ferapont'a göre insanlar, dini yaşamlarında sapkınlık içindedir. Şeytanla iç içedirler. O, bu durumu “ Şeytanı gördüm. Kiminin göğsüne oturmuş, cüppesine saklanıyor, yalnız boyunları gözüküyor, kiminin cebinden kafasını çıkarmış bakıyor, gözleri fıldır fıldır... Birinin boynuna asıla kalmış, adam onu taşıdığıнын farkında bile değil”²⁸ sözüyle dramatize eder. Ancak Dostoyevski bu romanında din adamlarını karşıtlık içinde betimlese de onun Peder Zosima'yı öncelediğini

²⁵ Dostoyevski, *age.*, s. 121,221.

²⁶ Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de kendisinden bahsedilen bir kavim olup eşcinsel olmaları ve kötülükte sınır tanımayan davranışları nedeniyle helak olmuşlardır.

²⁷ Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 139.

²⁸ Dostoyevski, *age.*, s. 221.

söyleyebiliriz. O, İsa'nın affedici, merhametli olan yönünü ön plana çıkarmış ve öyle olmasını dilemiştir.

Yine o, "Budala" adlı eserinde, intihar etmek isteyip intihar edemeyen İppolit ve Mişkin arasında geçen, bir resme bakışı anlatan diyalogda da Tanrı'ya yapılan vurgu daha belirgin hale gelmektedir. Resim Holbein'nin "Ölü İsa'nın Mezardaki Bedeni" (1521) adlı tablosudur. Tablo karşısında ikisinin duyduğu şaşkınlık ve heyecan şu şekilde olmuştur.

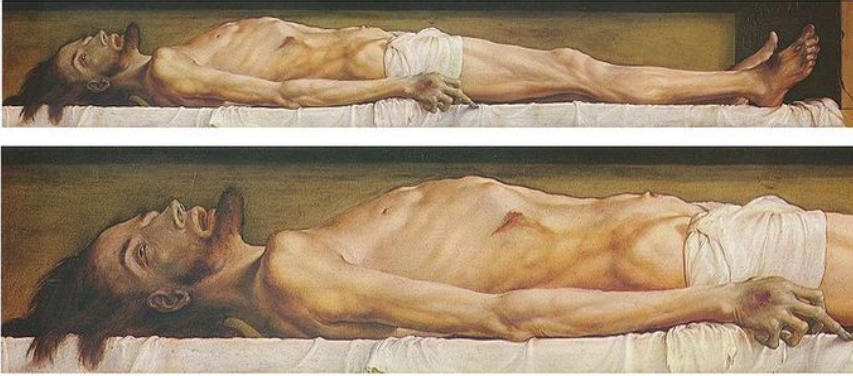
- Sen Tanrı'ya inanır mısın?

Soruşun ve bakışın tuhaf dedi Prens

-Bu tabloyu (Hans Holbein henüz çarşıhtan indirilmiş İsa) seyretmeyi severim diye mırıldandı.

- Bu tabloyu mu? Ama bu tablo insana imanını kaybettirir.

- Zaten kayboluyor.²⁹

Gerçekten de tablo ilginçtir. Daha önceki Hıristiyan ilahiyatındaki İsa resimlerinin dışında bir tasvir söz konusudur. Bu resimde Tanrı İsa, her yönüyle işkenceye uğramış bir haldedir. İnanan bir kişi için de İsa'nın Tanrı oluşunu sarsabilecek ve şok edebilecek bir tasviri içermektedir. Ayrıca Dostoyevski gerçek yaşamında bu resimden etkilenmiş ve şok geçirmiştir. Bu durumu eşi Anna Dostoyevski hatıralarında dile getirmiştir. "Baden'den ayrılırken hayalimiz Paris'e ya da İtalya'ya gitmekti, fakat hesap kitap yapınca Cenevre'de kalmaya karar verdik, tek düşüncemiz, eğer koşullar elverecek olursa oradan güneye doğru yolumuza devam etmekti. Cenevre'ye giderken müzeyi ziyaret etmek için bir gün Basel'de kaldık; kocama, bu müze-

²⁹ Dostoyevski, Budala, Çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul, 1969, c.2, s. 250-251.

de bulunan bir tabloda çok söz edilmişti. Holbein'in bir tablosuydu bu, tabloda Mesih'in, haçtan indirilen, insan görünümünü yitirmiş, çürümeye yüz tutmuş bir din şehidini sırtında taşıması resmedilmişti. Kanlar içindeki şişmiş yüzün görüntüsü feciydi; o sıradaki ruhsal durumum tablonun önünde daha uzun süre kalmama elvermedi, bir başka salona geçtim. Fakat kocam resmin önünde donup kalmıştı. Tablonun Fiyodor Mihailoviç üzerinde bıraktığı izlenimin bir yansımaları Budala'da bulmak mümkündür. Yirmi dakika sonra tablonun yer aldığı salona döndüğümde, kocam sanki zincirle bağlanmış gibi hala orada, aynı yerdeydi. Aşırı heyecanlı yüzü çoğu kez sara nöbetleri öncesi dikkatimi çekmiş olan o müthiş korkunun izlerini taşıyordu. Usulca koluna girdim, salondan çıkardım, bir sıraya oturttum, sara nöbeti geldi gelecekti; neyse ki beklediğim gerçekleşmedi. Yavaş yavaş sakinleşti, fakat müzeden çıkarken tabloyu ısrarla bir kez daha görmek istedi.³⁰ Görüleceği üzere İsa'nın bu şekildeki tasviri Dostoyevski'yi etkilemiş olup, o da bu etkiyi eserinde imanın resme bakmakla bile kaybedebileceği söylemi ile dile getirmiştir. Kendisi de resmin etkisini üzerinde hissetmiş, eşi Anna'ya söylemiştir. Çünkü Dostoyevski'ye göre Tanrı İsa'nın bu halde bulunması acı, zor ve anlaşılmazdır. Kanaatimizce oğul İsa'nın bu şekilde işkence görerek öldürülmesinin resmi Dostoyevski'ye ağır gelmekte hatta inancı sarsacak bir durum olarak görülmektedir.

Dostoyevski'nin düşüncesinde insanlar, inançlarının karşılığını ya öbür âlemde alacaklar ya da Tanrı onlara dünyadaki imanları nispetince karşılık verecektir. Bu durumda "Bize gelince, bize ancak O acıyabilir. Herkese acıyan, her şeyi ve herkesi anlayan acıyabilir. Yalnız O acıyabilir. O, hâkimi mutlaktır... O, herkesi, iyileri de, kötülerini de, usulları da, bilgeleri de yargılayıp affedecektir. Sonunda herkesin işi bittiği zaman bize dönüp sizi domuzlar sizi diyecek, hayvan suretinde olan, hayvan damgasını taşıyan sizler, siz de gelin. Akıllılar, bilgiler buna itiraz edecek, Tanrı'm diyecekler, bunları niçin kabul buyurursunuz? O zaman Tanrı onlara, onları kabul ediyorum, çünkü kendilerini kabule layık görmeyenler sadece bunlardır"³¹ düşüncesi ile bütün kötülöklere rağmen insanların Tanrı tarafından affedileceğine vurgu yapılmak istenmiştir. Bu paragrafta yukarıdaki aksine Mutlak Tanrı (baba), yargılayan Tanrı kastedilmiş ve vurgulanmıştır.

³⁰ Dostoyevski, Anna Fyodor, Dostoyevski, Bir Yaşam, Anılar, Çev. M. Tahsin Yalım, İstanbul, 2004, s. 127.

³¹ Dostoyevski, Suç ve Ceza, c.1, s. 43.

Dostoyevski Tanrı'nın varlığının gerekliliğini kabul etmektedir. Onun anlayışında Hristiyanlıktaki Tanrı inancının yansımaları çok açık bir şekilde kendisini hissettirmektedir. O, Tanrı inancı için delile ihtiyaç duymaz. O, yaşamın içinde insanlara kendisini hissettirmektedir. Onun kişileri bu bağlamda Tanrı inancını dile getirirken delile ihtiyaç duymazlar.

4. Dostoyevski ve Düşüncesinde Tanrıtanımazlık

Dostoyevski'nin eserlerinde Tanrı inancı kadar Tanrı inancının olmadığı, bu düşünceyi insanlığın kendisinin icat ettiği ve mucize denen şeylerin saçma olduğunu da dile getiren ateist düşüncede yer almıştır. O, inançsızlıkla ilgili düşünceleri dile getirirken Rus toplumundaki olumsuzluğa dikkat çekmektedir. İnançsızlık; Krilov, Raskolnikov, Smerdikov ve İvan Karamazov'un düşüncelerinde sık sık karşımıza çıkmıştır. İnançsızlıkla ilgili soru ve sorunlarda bizzat Dostoyevski'nin bireyleri tarafından sorulmuştur. O, bu soruları aşağıda aktardığımız metinde açıkça dile getirmiştir.

"Bazen, gözlerimi kapayıp, herkes inanıyor ama bu inanç nasıl doğdu, diye düşünüyorum. Bazıları aslında inanılacak bir şey olmadığını ileri sürüyor. Kendi kendime düşünüyorum: Ömrüm boyunca inanarak yaşadım, ya ölünce bir şey bulamazsam; bir yazarın dediği gibi; 'sadece mezarımda dulavratotları biterse..' Korkunç değil mi? İnançımı yeniden nasıl kazanabilirim? Ben ancak çocukken hiçbir şey düşünmeden, körü körüne inanırdım. Şimdi nasıl, neyle kanıt bulabilirim?.. Bir kanıt, inandırıcı bir kanıt arıyorum.³²

Karamazov Kardeşler isimli eserinde Fyodor Pavloviç'in gayri meşru oğlu olduğu bilinen Smerdyakov bir inançsızdır. O, çocukluk çağında okuma yazmayı öğrendiği ilk yıllarında bile Tanrı inancına karşı olumsuz bir tavır geliştirebilmiş ve inanca karşı çıkmıştır. Kendisine okumayı öğreten evin kâhyasının yaratılış teorisini anlatması esnasında o, bir inançtan ziyade inançsızlık örneği sergilemiştir. Düşüncesini de; "Tanrı birinci gün dünyayı, dördüncü gün de güneşi, ayı, güneşi ve yıldızları yaratmış. Öyleyse birinci günkü ışık nereden geliyordu"³³ sözü ile Tanrı'nın ilk yaratıcılığını sorgulayarak, "ilk yaratıcıyı kimin yarattığı?" sorusu ile saf inancı sorgulamış ve kâhyayı da şaşırtmıştır. Smerdyakov bu düşüncesi ile normalde Dostoyevski'nin inanç hususunda hiç de önemsemediği; inancı delille temellendirmeye, inançsızlık bağlamında yer vermiş, inançsızlığa ontolojik bir bakış aramıştır.

³² Dostoyevski, Karamazov Kardeşler, s. 67.

³³ Dostoyevski, *age.*, s. 161

Yaratma hususunda o, ilk yaratıcının Tanrı olduğunu nasıl bir ön kabul ile hemen kabul ediyoruz? diyerek bunu sorgulamıştır.

Yine inançsızlık hususunda benzer bir sorgulama, Tanrı'yı yargılama, dünyanın niçini üzerine düşünme hususunda Tanrı üzerinden bir karşı çıkışla dile getirilir. Tanrı'nın niçin? sorusunun cevabını vermediği halde, insandan bu soruya cevap bulmasını istemenin saçma olduğu inancıyla dile getirilmiştir. Şöyle ki, Yüzbaşı Lebyadkin bu savı dillendirmiştir. "Niçin sorunuza yanıt mı vermedim? Bu küçücük niçin sözcüğü evren yaratıldığından beri sorulur yaratana. Niçin? Niçin? Ama gelgelelim, yedi bin yıl oldu hala bir yanıt bulup veremedi Yaradan. Şimdi siz Yüzbaşı Lebyadkin versin istiyorsunuz?"³⁴ Aslında tam bu noktada yüzbaşı, inançsız bir kişi olarak iman konusundan çıkarak inançsızlığını bilgi alanına getirmektedir. O, Tanrı'nın niçin sorusunu insanlara delil ve ayetleri ile cevaplamış olduğunu görmezlikten gelmekte, insanlarda Tanrı'nın bu soruya cevap vermediği kanaatini oluşturarak Tanrı'nın yanında insanın bilinçsizliğinin ve niçin? sorusunu cevaplayamamasının hiç de önemli bir şey olmadığına vurgu yapmak istemektedir.

Yine Smerdyakov tartışma esnasında bir Rus askerinin imanını kaybetmeme uğruna işkenceye maruz kalarak ruhunu teslim etmesi örneği karşısında ise, bunun saçma olduğunu belirterek "övülen askerin kahramanlığı çok büyük, ama hayatını kurtarmak ve tabansızlığını ömrü boyunca hayır işleriyle bağışlatmak için İsa dinini ve vaftizini inkâr etseydi bence günah olmazdı" diyerek cevaplamış, kendisi inanmadığı gibi inananların değerlerini de aşağılamaktan geri kalmamıştır.³⁵ Yine mucize konusunda Smerdyakov sizin kitabınızda "Zerre kadar imanınız varsa karşınızdaki dağın denize inmesini emredin. Daha ilk buyruğunuzda yerine gelir der. Pekâlâ, ben bir zındığım, sizler imanı bütün insanlarsınız, öyleyse emir verin de şu dağ denize değil de bahçemizin arkasında akan kokmuş dereye insin. Emriniz dinlenmeyecektir. İstedığınız kadar bağırıp çağırın, dağ yerinden kıpırdamaz. Bu sizin de gereği gibi inanmadığınızı gösterir" şekliyle muhataplarının inancı ile dalga geçmektedir.³⁶ Sırtımın derisi yarısına kadar yüzüldükten sonra bağırıp çağırsam bile dağ yerinden kıpırdamayacaktır. O anda insan, değil imanını aklını bile kaybeder şeklinde düşüncesini akli bir temele

³⁴ Dostoyevski, Cinler, s. 179.

³⁵ Dostoyevski, Karamazov Kardeşler, s. 166.

³⁶ Dostoyevski, *age.*, s. 169

oturtmaya çalışmıştır.³⁷ İman inanılan şeylerin doğru ve mutlak olduğunu kabul iken, inançsız Smerdyakov inanç ve mucize olarak görülen şeyin doğru ve inanmaya değer olmadığını söylemek istemektedir.

Dostoyevski, Tanrı ve kötülük sorgulaması da yapmaktadır. Kocası sarhoşken atlı arabanın altında kalarak ölen, kendisi de vereme yakalanmış üç çocuk sahibi Katerina İvonava'nın, "Tanrı büyüktür" diyen papaza verdiği cevapta bunu açıkça görürüz. "Eh büyük ama bize değil."³⁸ Bu cevap karşısında ise papaz herhangi bir cevap vermemiş, sessiz kalmayı tercih etmiştir. Belki de böyle bir an, bir din adamının istemediği, zor durumda kaldığı anlardan biri olarak göze çarpmaktadır. Kocasının içkili olması hata olmakla beraber, kadının veremli olması, çocukların durumunun yarın ne olacağı vb. hususlar sorunun cevaplandırılmasını en azından o an için güç kılmaktadır. Yine sırf ailesine hayat kadını olarak çalışıp maddi gelir getiren üvey kızı Sonya'nın bu durumu hakkında "Hayır hayır olamaz. Bu kadar iğrenç bir şeye Tanrı razı olmaz! Hayır, hayır onu Tanrı korur" sözüne Raskolnikov'un gülererek "Belki de Tanrı hiç yoktur"³⁹ sözleri ile cevap vermesi de inançsızlığın bir başka boyutudur.

Yine Dostoyevski'de inancın hatta Tanrı düşüncesinin yok edilmesi için insanın kendisini Tanrı düşüncesinden uzak tutarak intihar etmesi halinde Tanrı olabileceğini dile getirdiği Krillov karakteri inançsızlığın bir başka boyutunu oluşturur. Kanaatimizce Krillov, düşüncesiyle Avrupa'da bilimsel düşünce, Rönesans ve reform düşüncesi sonrası oluşan bireyselliğe önem veren, Tanrı yerine insanı merkeze alan düşüncenin Rusya'ya yansımış halini betimlemek istemektedir. Krillov yaşadığı dünyada bir açmaz ve varoluşsal sıkıntı içerisinde olup, kendi düşünce âleminde arayış içerisinde bulunmaktadır. Onun hayata, yaşama ve insanlığa bakışını ise aşağıda öz olarak aktardığımız düşünce örgüsünde bulabiliriz. O şöyle demektedir.

"İnsanlar acı ve ceza (öteki dünya) nedeniyle korkar" "insanoğlu yaşamakla ölmek arasında bir fark olmayacağını anladığı zaman özgür olacaktır insanlık. Herkesin amacı bu olmalıdır."

"İnsan, yaşamı seviyor, acı ile korkuyu seviyor. Şimdi acıya, korkuya karşılık yaşam veriliyor; aldandığımız nokta da burası... Her kime göre ölümle yaşamak bir olacaksa o olacak sözünü ettiğim yeni insan! Acı ile korkuyu yenersen Tanrı o olacak. Öteki Tanrı ise olmayacak."

³⁷ Dostoyevski, *age.*, s. 171.

³⁸ Dostoyevski, *Suç ve Ceza*, c.1, s. 308.

³⁹ Dostoyevski, *age.*, s. 79

“Taşta acı yok ama taştan duyulan korkuda acı var. Tanrı, ölüm korkusunun acısıdır. Acı ile korkuyu yenen, Tanrı olacaktır. O zaman yepyeni bir yaşam, yepyeni bir insan, her şey yepyeni, o zaman, iki bölümde incelenecek tarih, Gorillerden Tanrı'nın yok edilmesine kadar olan çağ, Tanrı'nın yok edilmesinden sonra.”⁴⁰

Görülebileceği üzere Krillov bu düşüncesi ile yaşamını sürdürmüş, Tanrı düşüncesinin duygulara bağlı olduğunu dillendirmiş ve düşüncesinin gereği olarak Tanrı korkusunu yenmek uğruna hür iradesi ile intihar etmekten kaçınmamıştır. O, bu intiharı gerçekleştirirken Tanrı düşüncesini yok ettiği kanaatinden bir an bile olsa vazgeçmemiştir. Onun intiharı bir çaresizlik, bunalım, bu dünyadaki olumsuzluklara karşı duramama, bu dünyadan bir kaçış değildir. Bile bile yaşamı üstünden kahramanca Tanrı olabilme çabasıdır. O, bu düşüncesini de “En büyük özgürlüğü isteyen herkes kendi kendini öldürme cesaretini gösterebilmelidir. Kendisini öldürebilen kişi yanılmanın sırrına ermiştir. Bundan öte özgürlük yoktur. Her şey burada biter. Kendisini öldürebilen kişi Tanrı'dır. Bugün herkes Tanrı'ya da, her şeyi de yok edebilir.”⁴¹ Yalnızca korkuyu öldürmek için intihar eden insan bir anda Tanrı olacaktır. Kojeve'de onun utandığı ve zorlamayla intihar ettiği savını eleştirmiş ve şöyle demiştir.

“Ama bu itiraz geçerli değildir; çünkü utanma dolayısıyla gerçekleştirilen bir intiharda, özgür bir edimdir. (Bunu hiçbir hayvan yapmaz). Ve eğer Krillov intihar ederek kendini ortadan kaldırmışsa, istediğine uygun olarak bir dış varlığın (aşkın varlığın) her şeye yeten gücünü, alınaya yazılı olmadan önce ve erken ölümlerle ortadan kaldırmış ve sonsuzluğu ya da Tanrı'ya sınırlamıştır.”⁴² Kanaatimizce hem Krillov hem de Kojeve yanılma içindedir. Krillov hür iradesi ile intiharı seçmiş olsa bile Tanrı'nın mutlak gücünü sınırlamış olmayacaktır.

Görülebileceği üzere Dostoyevski eserlerinde inanan insanların inançlarının ne kadar değerli olduğunu dile getirdiği gibi inançsız insanların düşüncelerini de kendi bakış açıları içerisinde güçlü şekilde dile getirmiştir. Onun eserlerinde inanç kadar inançsızlıkta vurgulanmaktadır. Dostoyevski ise Hristiyan Tanrı anlayışını savunmuş olup, eserlerinde Rus toplumunda görülen ateist inancın örneklerini de dile getirmekten kaçınmamıştır. Kendisi

⁴⁰ Dostoyevski, Cinler, s. 120

⁴¹ Dostoyevski, Cinler, s. 120, 601, 604-605.

⁴² Dinçer, Yeşim, Ecinnilerin Gölgesinde, İstanbul, 2009, s. 120.

Tanrı'ya inanmakla beraber eserlerinde iman ve inançsızlık örnekleri güçlü bir şekilde dile getirilmiştir.

Dostoyevski'nin Tanrı anlayışı, bireylerin şahsi dünyalarındaki inanç ve inançsızlıkları bağlamı dışında, onların içinde yaşadığı toplum, devlet ve siyasal sistemlerle de yakından ilişkilidir. Yani onun Tanrı anlayışının sosyolojik boyutu da bireysel boyutları kadar önemlidir.

5. Dostoyevski'nin Tanrı Anlayışının Sosyolojik Yansımaları

Dostoyevski bireylere ve birey özgürlüğüne eserlerinde çok yer vermişse de bireyin, toplum ve devletle iç içe olan yönü gözden uzak tutulmamalıdır. O, düşünce dünyasında bir Rus olarak yaşamış, Rusçuluğa ve Rus düşüncesine vurgu yapmış, Hristiyanlığın yeniden doğuşunun Rus düşüncesi içerisinde mümkün olacağına inanmıştır. Bu bağlamda da o, Batıyı, Batı düşüncesini, Katolik Kilisesini, sosyalizmi acımasız bir şekilde eleştirmekten de geri durmamıştır. O, inançsızlığın ve sosyalist düşüncelerle evrilmiş bir gençliğin toplum hayatında yıkıma sebep olacağını "*Cinler*" isimli romanında ele almıştır. Bu romanda kendini beğenmiş bilim adamı ve aydın rolünü ise hakikatte de eleştirdiği Turgenyev'e Karmazinov karakteri adı altında yer vermiştir.⁴³

Dostoyevski kendi çağdaşları içindeki Batı hayranlığına da karşıdır. Rus liberal düşüncesi her şeyden öte Rus düşüncesine yöneltilmiş bir saldırıdır.⁴⁴ O, Rus liberal ve sosyalistlere eleştirisini de "*Cinler*" adlı eserinde Kirillov adlı şahsın eleştirel düşüncesi ile açıklamıştır. "Ne Rusya'yı ne de halkı sevdiler. Halkı olmayanın Tanrı'sı da yoktur oysa. Şuna kesinlikle inanın ki, halkı anlamayan, onunla bağlarını koparan insan, bunu yaptığı ölçüde yurduna inancını yitirir, ya dinsiz olur ya da duygusuz bir odun. İşte bunun için siz de biz de ya can sıkıcı birer dinsiziz, ya da duygusuz birer odundan başka bir şey değiliz!"⁴⁵ Burada o Rus liberallerin Rus toplumunu anlamadığı kanaatini taşımaktadır. Aydın kişilerin, halkı ile bütünlük kurabildiği ölçüde değer kazanacağını düşünmektedir.

Dostoyevski'nin *Cinler* adlı eseri Rusya'da yaşanan değişimin kahramanlar aracılığı ile yazıya aktarılmış halidir. Devrim için ayaklanan inançsız Neçayev ve arkadaşlarının Rusya'da çıkardığı kargaşanın bir tasviridir. Neçayev ve arkadaşlarının hemen hemen hepsi Tanrı inancına sahip değil-

⁴³ Dostoyevski, *age.*, s. 601, 604-605.

⁴⁴ Dostoyevki, Budala, c.1, s. 20-21.

⁴⁵ Dostoyevski, *Cinler*, s. 45.

dir. Bombasını Amiral Dubasov'un üzerine fırlatırken ölen Boris Vuanarovski, "daha liseye bile girmeden önce, çocukluk arkadaşlarımdan birine Tanrı'nın olmadığına dair dersi verdiğimi anımsıyorum" diye yazmıştır. Bir diğer Neçayev yandaşı Kalyaev Tanrı'ya inandığını söylemekle beraber başarısız bir suikast öncesi, bir elinde bomba ile bir ikonanın önünde istavroz çıkarırken görülür. Fakat o da, daha sonra dini kapı dışarı etmiş, idamından önce, hücrelerinde dinsel yardımları geri çevirmiştir.⁴⁶

Batı düşüncesinde her şey saflığını kaybetmiş ve çıkarıcı bir ilişki biçimini almıştır. O, Katolikliği yozlaşmış, bozulmuş olarak görür. O'na göre putperestlik Katolikliğin içine işlemiştir. Katolikliğin yerine geldiği düşünülen sosyalist düşünce de ütöpik ve baskıcıdır. Bütün bu yozlaşmadan Rusya'yı kurtaracak olduğunu düşündüğü şey ise İsa'nın yepyeni bir ruhla geleceğini düşündüğü Ortodoks Hıristiyanlığın hüküm sürdüğü Rusya olacaktır. Bu özlemine de o, eserlerinde sık sık vurgulamıştır. O'nun Katolikliğe ve sosyalizme bakışını göstermesi bakımından aşağıda aktaracağımız düşünceleri açık ve nettir:

*"Katoliklik, Hıristiyanlığın dışında bir dindir. İlkini bunu kabul etmek gerek. Öte yandan bence Roma Katolikliği inkârcılıktan da kötü bir şeydir. Tabiatıyla bütün bunlar benim düşüncelerim. İnkârcılık insanı tam bir hiçliğe yönlendiriyor. Katoliklik, bu bakımdan daha da ileri: Bozulmuş, yanlış yorumlanmış, gerçeğin tam zıttı bir İsa'yı, bir deccali sunuyor bizlere.. Size yemin ederim ki, böyledir bu. Roma Katolikliği, yalnızca kilisenin varlığına, bütün siyasi iktidarın kilisede toplanmasının gerekliliğine inanıyor. Bence, Roma Katolikliği bir din bile değil, sadece Batı Roma İmparatorluğunun devamıdır. Dinden başlayarak her şey, bu temele dayanmaktadır. Papa bütün dünyayı zapt ederek tahta geçti, kılıcı eline aldı. O zamandan beri de kılıcın yanına yalan, hile, taassup, ihanet kattılar. İnsanlığın en kutsal, içten ateşli duygularıyla oynadılar. Her şeyi, paraya, adı, geçici iktidar düşkünlüğüne bağladılar. Deccal mezhebi değildir de nedir bu? İnkârcılığa nasıl yataklık etmez böyle bir din! İnkârcılık onlardan çıktı, Roma Katolikliğinin ta kendisinden. Her şeyin başında Katolik kendi kendine inanabilir mi? İnkârcılığı onlara karşı duyulan nefret besledi; Katolik yalanının manevi güçsüzlüğünün ürünüdür o! Bizde ancak köksüz kalmış bazı zümreler inançlarını kaybetmişlerdir. Oysa Avrupa'da muazzam halk kitleleri inanmamağa başladılar. Buna ilkin cehalet ve yalan, şimdi de taassup, kiliseye, Hıristiyanlığa karşı nefrete sebep oldu."*⁴⁷

⁴⁶ Camus, Albert, Başkaldıran İnsan, Çev. Tahsin Yücel, İstanbul, 2013, s. 202

⁴⁷ Dostoyevski, Budala, c.1, s. 277.

Görüleceği üzere Dostoyevski Katolikliğin geçirdiği süreci açıkça eleştirmiş olup, düşüncelerinde Katolik dünyaya haksızlık yaptığını düşünmek de gerçekçilikten uzaktır. Aynı şekilde sosyalist düşünceye bakışı da bu düşüncenin Rusya'da yeni yeni nüvelerinin yeşermeye başladığı dönem olması ve gelecekte neler getireceğini algılaması bakımından parlak bir öngörü için de barındırır. Hatta Onun "Şigalev'cilik" olarak sunduğu şey, sosyalist düşüncenin yergisidir. Şigalev düşüncesinde insanlar eşit olmayıp, farklı sınıflara ayrılmalı, on kişiden biri yönetirken diğer dokuz, o bir kişinin otoritesine hırs ve arzularına itaat etmelidir. Ona göre tek gerçeklikte bu olmalıdır. Şigalev savunduğu bu düşüncesini de özlü bir şekilde "sınırsız bir özgürlükten çıkıp sınırsız bir despotizmle bağlıyorum sonucu. Ama şunu da söyleyeyim, benimkinden başka bir çözümü olmaz toplumsal sorun"⁴⁸ sözü ile despotik anlayışını sloganlaştırmıştır. Bu düşünceye itiraz eden bir kızın, "Birer Tanrı'yım gibi onlara boyun eğmek alçaklığın ta kendisidir" itirazına ise Şigalev "Bence alçaklık değil, cennet, yeryüzü cennettir. Başka bir türlü bir yaşam da olamaz yeryüzünde"⁴⁹ söylemi ile sosyalist düşüncenin gerekliliğine vurgu yapmak istemektedir. O, sosyalist düşüncenin Rus halkına ne getireceğini çok önceden görmüştür. Ona göre sosyalizm, Rus toplumuna ancak acı bir yıkım verecektir. "Sosyalizm çekirdekten hayat buluyor. O da kardeşi inkârcılık gibi, ahlak bakımından Katolikliğin karşısında olarak, dinin yitirdiği manevi iktidarı ele geçirip, kuraklığa uğramış insanın manevi susuzluğunu gidermek ve İsa eliyle değil de, zorla baskıyla onu kurtarabilmek için tam bir ümitsizlikten doğmuştur. Zor gücüyle özgürlük, kılıçla, kanla ele geçirilmiş bir birleşme peşindedir. "Tanrıya inanma! mülk sahibi olma! kişiliğini yitir! ya kardeşlik ya ölüm, iki milyon kelle."⁵⁰

Dostoyevski Katolikliği ve sosyalizmi eleştirir, ikisini de deccal ve dinsizlikle eşdeğer görür. O'nun bu ikisi karşısına koyduğu düşünce de yine Rusçuluğun temelinde olduğu bir başka düşünceye dayanır. Onun düşüncesinde Ortodoks düşünce Rusya ile özdeşleşir hatta Rusçuluk ön plana çıkar. Bu düşünce ise Şatov karakteri ile şu şekilde dile getirilir.

Şatov'a göre estetik başlangıç, "filozofların dediği gibi ahlakın başlangıcıdır. En basit olarak benim dediğim gibi 'Tanrı'yı aramadır'. Her ulusun yaşadığı süre içinde her kıpırdanışı Tanrı'yı, kendi Tanrı'sını, özellikle kendi-

⁴⁸ Dostoyevski, Cinler, s. 401.

⁴⁹ Dostoyevski, *age.*, s. 402; değerlendirme için bkz. Camus, Albert, *age.*, 208-212; Dinçer, Yeşim, *age.*, s. 64-68.

⁵⁰ Dostoyevski, Budala, c.1, s. 278.

nin olan Tanrı'sını ve tek gerçek olarak ona olan inancını aramasıdır yalnızca. Tanrı, tüm ulusun, doğduğu günden yeryüzünün silinip gideceği güne kadar yaşayan aynı ulustan insanların bileşimi bir kişiliktir. Ortak bir Tanrı olmamış ama her ulusun bir Tanrı'sı olmuştur. Tanrılar olmazsa millet kavramı ortadan kalkacaktır. Tanrılar ortak olunca ölümler, onlara olan inançta uluslarla birlikte yok olur. Tanrısız, iyilik ve kötülük kavramı olmayan bir ulus gelmemiştir yeryüzüne.”⁵¹

Şatov'un düşüncelerine karşılık Stavrogin'in Tanrı'ya, ulusun basit bir eşyası düzeyine indirdiniz itirazına Şatov, “Tersine ulusu Tanrı düzeyine çıkarıyorum. Ulus, Tanrı'nın bedenidir”⁵² karşılığını verir. Konuşmanın devamında ise Tanrı-Rusya özdeşliği açıkça dile getirilmiştir.

Nikolay Vsevolodoviç. Tanrıya inanıyor musunuz?

Şatov: Ben Rusya'ya onun ortodoksluğuna inanıyorum. İsa'nın bedene inen inanıyorum. Onun Rusya'da ortaya çıkacağına inanıyorum. İnanıyorum

Nikolay Vsevolodoviç. Ya Tanrı'ya? Ya Tanrı'ya?

Şatov. Tanrı'ya. Tanrı'ya'da inanacağım.⁵³

Görülebileceği üzere Dostoyevski eleştirdiği Katolikliğin bir benzerini kendi düşüncesinde yaşamış, Tanrı kavramını her milletin kendisine ait bir inanç olarak sunmuş, Rusya ile Tanrı'ya özdeşleştirmiştir. Aslında onun bu düşüncesini, kendisinin eleştirdiği, diğerlerinin inkârcılığı olarak sunduğu şeyin bir benzeri olarak görmek zor değildir. O, kurtuluşu Rus düşüncesinde ve Ortodoksluğunda görür. Bu inancını güçlü bir şekilde “Batıya karşı sakladığımız ve artık onların tanımadığı İsa'mızın zaferi parlamalıdır. Karşılığında Rus medeniyetini çıkararak alt etmeliyiz onları... İnkârcılığın sebebi manevi ıstırap, manevi susuzluktur. Ayağının altında sağlam toprağı olmayanın Allah'ı da yoktur. Ana toprağını yitiren Tanrısını da yitirir”⁵⁴ diyerek ifade eder.

Dostoyevski eserlerinde Ortodoks Hristiyanlık düşüncesini Rus milliyetçiliği ile özdeş hale getirmiştir. Bu özdeşlikle, Hristiyan Ortodoks anlayışın Rus toplumu ile iç içe olmasının gerekliliğine vurgu yapılmak istenmektedir. Kanaatimizce onun kaygısı, Rus toplumu Ortodoks Hristiyan inancı kaybederse hem kimliklerini hem de dinlerini kaybedeceği üzerine kuruludur.

⁵¹ Dostoyevski, Cinler, s. 253.

⁵² Dostoyevski, *age.*, s. 254.

⁵³ Dostoyevski, *age.*, s. 256.

⁵⁴ Dostoyevski, *age.*, s. 279-281.

Ancak o, dinin değerleri ile toplumun değerlerini aynılaştırmakla kendisinin de ateizme kaymakla eleştirdiği Katoliklik ve ateistlerle benzer bir konuma geldiğini söylemek zor olmasa gerektir.

O halde inanç ve inançsızlık arasındaki ilişkinin diyalektik sonucu ne olabilir?

6. İnanç ve İnançsızlığın Diyalektik Sonucu

Dostoyevski'de inanç ve inançsızlık arasındaki ilişki sonsuza kadar sürüp gidecek bir süreç ve mücadele olarak gözükmektedir. Onun düşüncesinde inançtan imana, imandan inançsızlığa doğru bir kuşkunun ve değişimin olduğunu görürüz. Bu bireysel kuşku, olduğu haliyle topluma da yansımış ve toplumsal buhranlara sebep olmuştur.

Dostoyevski'nin bireylerinin iman ve inkârcılık arasındaki gelgitleri devam etmekte, bazen insanda Tanrı'nın olmadığı kuşkusu büyümekte, insan bazen Tanrı düşüncesine kayıtsız kalmakta, bazen de inanan bireyler bile ya Tanrı yoksa sorusunu kendisine sormaktadır. Bu düşünce gelgitlerinin ve kuşkularının açıkça dile getirildiği karakterlerden biri de, İvan Karamazov karakteridir. İvan, kendi içinde iman ve inkâr arasında gelgitler yaşayan kuşkulu bir bireydir. O bu bağlamda şöyle der. " inanıyorum ama neye olduğunu ben de bilmiyorum"⁵⁵, Tanrı'nın gerçekten var olması değil, böyle bir fikrin, Tanrı ihtiyacı fikrinin, insan gibi vahşi, zararlı yaratığın kafasında yer edebilmesi. Bu derece kutsal, duygulandırıcı, yüksek ve insana onur veren bir düşüncedir. Bana gelince insanın mı Tanrı'yı, Tanrı'nın mı insanı yarattığı üzerine düşünmemeye karar vereli çok oldu"⁵⁶, "Tanrıyı reddetmiyorum Alyoşa, sadece giriş biletini üstün saygılarımla geri veriyorum"⁵⁷ demiştir. İvan hayatında inançsızlığı temsil etmiş, Dimitri Karamazov ise özünde inanan biri olmasına rağmen kendisine İvan'ın düşünceleri de doğru olabilir mi sorusunu sormaktan geri durmamıştır. Düşüncelerindeki kuşkuyu da "ben Tanrı'yla bozmuşum. Bana acı veren yalnız bu. Ya gerçekten yoksa Tanrı? Ya bu düşünceyi insanların icat ettiğini söyleyen Rakitin haklıysa? Tanrı yoksa yeryüzünde, evreninde başı insan demektir. Tanrısız insan erdemli olabilir mi? Mesele hep onu düşünüyorum. Böyle olunca kimi sever insan! Kime şükredip övgülerini yollar? Rakitin insanları Tanrısız da sevebiliriz diyor. Yo, bunlar o sümüklü böceğin uydurmaları... İvan'ın Tanrı'sı

⁵⁵ Dostoyevski, Karamazov Kardeşler, s. 176.

⁵⁶ Dostoyevski, *age.*, s. 311.

⁵⁷ Dostoyevski, *age.*, s. 327.

yok, düşünceleri var kavrayamayacağım şeyler”⁵⁸ şekliyle dile getirir. Aynı düşünceyi Smerdikov “Tanrı olmadığına göre erdeme inanmak boş ve gereksizmiş”⁵⁹ şeklinde, dindar Alyoşa ise Rakitin’e “Tanrı’ya isyan ettiğim yok dedi sadece dünyasını kabul etmiyorum” şeklinde kuşku içeren bir şekilde cevaplamıştır.⁶⁰

Dostoyevski'nin düşünce dünyasında inanç ve inançsızlık arasında duygular gidip gelmekte bazen iman inançsızlığa, bazen de inançsızlık iman ve Tanrı’ya karşı gelebilmektedir. Yani onun bireylerinde iyi ve kötü her an çatışma ve mücadele içindedir. O, bu konuda bilgili ve Tanrı’ya inanmayan iki dost köylüden inanmayanın diğerini saati için, Allah’ım İsa aşkına beni affet diyerek öldürmesi ve meyhanede içki parası için istavroz haçını satan sarhoşun misallerini vererek kötü kalplerde bile dini duygu aranması gerektiğini belirtir.⁶¹ Çünkü der o, “dini duygular, sıradan hükümlerin, suç, cinayet, inkârcılık olaylarının ölçüleriyle değerlendirilemez. Bu konuda bunlar dışında olan ve ebediyen bunlar dışında kalacak olan bir şey vardır. İnkârcılık sonuna kadar buna nüfuz edemeyecek, ebediyen başka bir şeyin varlığından söz edilecektir.”⁶²

Dostoyevski’ye göre inanç ve inançsızlık, diyalektik bir karşıtlığı içerir. O, hem dindar kişilerin en güçlüsüdür, hem de ateistlerin en gözük pek olanıdır. Onun roman kahramanları gerek dindarlığın gerekse de dinsizliğin mümkün olan bütün yönlerini aynı ikna edici kuvvette (ama kendi kendilerini ikna edemeden ve bir karara varamadan) öne sürerler. Alçak gönüllü bir şekilde kendilerini Tanrı’ya vermekten zevk duyarlar, öbür yandan kendileri de Tanrı olmak isterler. Zweig Dostoyevski’deki bu karşıt durumu; “kendisi inanmadığı ve inançsızlığın verdiği azabı bildiği için, kendi ifadesiyle söyleyecek olursak, acıyı ıstırabı yalnız kendisi söz konusu olduğu zaman sevdiği ve insan kardeşlerine acıdığı için, kendisinin inanmadığı bir Tanrı’ya inanmalarını öğütlemektedir” şeklinde dile getirir.⁶³ Dostoyevski’de insan denen varlık, içerisinden çıkılmaz muamma bir varlıktır. Aynı bedende Tanrı ile

⁵⁸ Dostoyevski, *age.*, s. 788-789.

⁵⁹ Dostoyevski, *age.*, s. 841

⁶⁰ Dostoyevski, *age.*, s. 455.

⁶¹ Dostoyevski, Budala, c.2, s. 251-253

⁶² Dostoyevski, *age.*, s. 253.

⁶³ Zweig, Stefan, Üç Büyük Usta, Balzac, Dickens, Dostoyevski, Çev. Ayda Yörükkan, İstanbul, 1995, s. 197-198.

hayvan bir araya gelmiş, karşıtlıklar iç içe geçmiştir. Dostoyevski'nin evreni cennetle cehennem, Tanrı ile şeytan arasında yer almaktadır demektir.⁶⁴

Dostoyevski'nin inanç-inançsızlık çizgisinde nerede durduğu tartışması süre giden bir tartışmadır. Kimi düşünürlerce o, etkin bir devrimci, kimilerince de edilgen bir gerici olarak suçlanmaktan geri kalmamıştır. Dostoyevski neredeyse ne tutucu gelenekçiler arasında (Optima Manastırı⁶⁵ rahipleri Karamazov Kardeşler romanını okuduktan sonra onun iyinin yanında mı, kötünün yanında mı durduğuna günlerce karar verememişlerdir) ne de ilerlemeci devrimci ve liberaller arasında kendisine bir yer bulabilmiştir.⁶⁶ Kanaatimizce bu tartışma güncelliğini koruyacak olup onun eserlerini okuyan bir kişi inanç ve inkâr noktasında onun nerde durduğu konusunda kararsız kalacak ve kuşkularını sürdürcektir.

Dostoyevski'nin düşünce dünyasında inanç ve inançsızlık arasında çok ince bir çizgi bulunmakta olup, insanlar, imanını kaybedebilmekte ya da sonsuz bir imana sahip olmaktadırlar. Dinçer'in ifadesiyle onda iman ve küfür birbirini dolayimler. İnanç, inançsızlığın sınırında yaşar, kendini bu sınırdan görür ve karşıtını anlar; inanç'da inançsızlık da inancın sınırında yaşamakta ve onu anlamaktadır.⁶⁷ Dostoyevski, inançsızlığın imana daha yakın olduğunu söylemekten geri durmamıştır. Bu ilişkiyi de rahip Tihon'un diliyle "Tanrıtanımazlık sosyetik umursamazlıktan daha saygıdeğerdir. Tanrıtanımaz gerçek inanca uzanan merdivenin son basamağındadır, gene de (ayağını kaldırıp geçer ya da geçmez), oysa umursamaz insanın kötü bir korkudan başka, hiçbir inancı yoktur içinde"⁶⁸ şeklinde açıklar. Burada vurgulanan ise dinle ilgisiz olan ateistlerin aslında hiçbir kaygı taşımadıkları vurgulanarak Tanrı'yla ilgilenen ateistlerin teist anlayışa mistik bir tutumla kayabilecekleri dile getirilmek istenmiştir. İnsanın korkularından kurtularak huzur bulacağı yer ancak Tanrı'nın kuşatıcı merhameti olacaktır. Bu durum cinayet işleyen Raskolnikov'a Sonya'nın verdiği tavsiyede açık bir şekilde dile getirilmiştir.

⁶⁴ Zweig, Stefan, *age.*, s. 126.

⁶⁵ Rusya'da bulunan manastır insanların bir süreliğine toplumdaki ayrılarak kendilerini uzlete çektikleri yerdir. Tolstoy' da yaşamının bir döneminde yaşamdan ve ruhsal yorucu tartışmalardan sıkılarak bu manastıra gelmiş ve burada belirli bir süre kalmıştır.

⁶⁶ Güçlü, Abdülbaki vd., *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002, s. 431

⁶⁷ Dinçer, Yeşim, *age.*, s. 121.

⁶⁸ Dostoyevski, *Cinler*, s. 672.

“Yol ağzına koş, toprağa kapan, ben öldürdüm diye bağır. O zaman Tanrı sana yeniden hayat verir. Sana gereken şey acı çekmek, böylece işlediğin günahlardan temizlenmektir. İnsansız nasıl, nasıl yaşanabilir?”⁶⁹

Dostoyevski'nin düşünce dünyasında iyi ve kötü mücadele halinde olup bu mücadele de insanların vicdanlarında yaşanmaktadır. Vicdani kanaatleri ise onları ya Tanrı'ya imana ya da Tanrı'yı inkâra ve Tanrı'yı yok saymaya götürmektedir. Bu bağlamda iyi-kötü mücadelesinin sorgulandığı İsa ve Büyük Sorgu Yargıcı arasındaki sorgulama da özel olarak ele alınıp değerlendirilmeyi gerekli kılmaktadır.

7. İsa ve Büyük Engizisyoncu Diyalogu

İsa ve Büyük Engizisyoncu diyalogunda İsa'nın Sevilla şehrinde yeryüzüne tekrar inmesi ve onun tutuklanıp hapsedilmesinin akabinde aralarında geçen üç soru ve ona verilen üç cevap ve üç cevaptaki İsa'nın tercihlerinin sosyal düzende oluşturduğu etki dillendirilmiştir. İsa'nın özgürlüğü insanlara verdiği, ama insanların kendi elleriyle özgürlüklerini başkalarına verdiklerini, var olan sistemlerin ise insanların özgürlüklerini ellerinden almak için uzun çaba harcadığını, Hz. İsa'nın tekrar geri gelişinin mevcut durumu bozacağı kaygısı dillendirilmektedir. Hz. İsa'nın kızgın çöl taşlarının ekmek olması önerisinin karşılığı olarak insanların özgürlüklerinden vazgeçmeleri önerisinde İsa'nın özgürlüğü tercih etmesidir. Oysa insanlık şimdi karnını doyurmak uğruna köleliğe razı olmaktadır. Eğer sen o zaman yeryüzü nimetlerini kabul etmiş olsaydın gerek tek tek, gerekse toplu olarak bütün insanların ezeli bir derdini halletmiş olurdun. Oysa sen, insan özgürlüğünü ele geçirecek yerde olabildiğince artırdın, insanların iç âlemine sonsuzluğa kadar sürecek acılar kattın. Bu bağlamda da Sorgu Yargıcı Hz. İsa'ya sen, mucize, sır ve otoriteyi teptin demiştir.⁷⁰

Diğer bir durum olarak Hz. İsa'ya sana dünyanın bütün krallıkları gösterilmiş ve seni bağışlamak istemişken, sen onları almayarak reddettin. Dolayısı ile onları biz aldık. Roma ile Sezar kılıcını alınca kendimizi yeryüzünün tek hakani ilan ettik. Oysa sen Sezar kılıcını o zaman alabilirdin? Niçin teptin o son bağışı. Oysa son bağışı kabul etseydin, insanları yeryüzünde bütün aradıklarına kavuştururdun söylemi ile yeryüzü cennetinin Hz. İsa tarafından

⁶⁹ Dostoyevski, Suç ve Ceza, c.2, s. 251.

⁷⁰ Dostoyevski, Karamazov Kardeşler, s. 336-339.

reddedilmesi eleştirilmiştir.⁷¹ Sorgu yargıcı sen özgürlüğü tercih etmekle insanlara, onlara taşıyamayacakları bir yük yükledin demektir. Oysaki insanlar bir parça ekmek için senin verdiğin o özgürlüğü satmışlardır. Yani ekmek uğruna her türlü değer yargılarını otoriteye vermekten kaçınmamışlardır. Sorgu Yargıcı özgürlüğün insanlar nazarında önemli olmadığını dile getirmekte ve bunu Hz. İsa'ya hatırlatmaktadır.

Sorgu Yargıcı, son olarak da mucize üzerinden Hz İsa'ya eleştirel bakış getirmiştir. "Sen sana tapınağın üstünden kendini at emrine karşı gelerek kendini atmadın. Eğer atsaydın Tanrı'ya inancını kaybederdin. Sonunda da toprağa düşerek ölürdün. Sen insanların mucizeye ihtiyaçları kalmayacağını düşündün. Ama sen insanın mucizeyi inkâr eder etmez peşinden Tanrı'yı da inkâr edeceğini düşünmedin, oysa insan, 'hayatta Tanrı'dan çok mucize arar'"⁷² söylemini dile getirir. Hz. İsa inancı mucizeye bağlamak istememekte mutlak inanca vurgu yapmaktadır. Bu durumun gerekçesi de Sorgu Yargıcı tarafından aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır.

Çarmıha gerildikten sonra halkın, "çarmıhtan inersen sen olduğuna iman ederiz" diye bağırıp alaya almasına karşı durarak, insanların imanını mucizeye bağlamak istemedin. Açık bir inanç peşindeydin. Sen kuvvet korkusundan ezilmiş kölelerin yaltaklanıcı hayranlığını değil, özgür içten gelme sevgi bekliyordun. Sen insanlara köle oldukları halde çok büyük değer vermiştin. Hâlbuki değer verdiğin insanlığın hali bu diyerek İsa'ya mevcut durumu sunmuştur.⁷³

İnsanlar mutlulukları uğruna özgürlüklerini feda etmişler, ancak karşılığında mutluluk değil zorba bir anlayışla karşılaşmışlardır. Bu bağlamda Dostoyevski mutluluk vaat eden ütopyik devlet yapılarına da karşıdır. Rus yazar Zamyatin de "Biz" adlı eserini mutluluk-özgürlük ikilemi üstüne kurmuştur. Eserde insanların mutluluğu ve özgürlüğü tek devlet otoritesine teslim edilmiştir. Ütopyik devlet insanlara ne özgürlük, ne de mutluluk vaat etmiş daha da öteye giderek hiç kimseye kurtuluş yolu bırakmamıştır.⁷⁴ Buradan hareketle insanın varoluş amacının salt mutluluk olmadığını özgürlük, inanç vb. değerlerin de önemli olduğunu söyleyebiliriz.

⁷¹ Dostoyevski, *age.*, s. 343.

⁷² Dostoyevski, *age.*, s. 340-341.

⁷³ Dostoyevski, *age.*, s. 341.

⁷⁴ Somay, Bülent, Zamyati'in Biz'i Bizimiz, Önsöz, Zamyatin, Yevgeni, Biz, Çev. Fusun Tülek, İstanbul, 2011, s. 14.

Engizisyon yargıcı hikâyesi, inanç ve inançsızlık bağlamında diyalektik düşüncenin, iyi ve kötü düşüncesinin çatışmasının sınırının ve sonuçlarının ne olabileceğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu hikâyede insanların karşısına iki seçenek konulmuş ve insanlardan birisini tercih etmesi istenmiştir. İnsanlar da ya İsa gibi özgürlüğü tercih edecek ya da özgürlüğünü feda edecektir. İnsan, özgürlüğünü feda etmiş ancak aradığı huzuru da bulamamıştır. Berdyaev'e göre ise bu hikâyedeki engizisyon başyargıcının esas gizi onun İsa ile değil, üçüncü kişi olan insanla anlaşmış olmasından kaynaklanmıştır. İnsan bu yapı içinde İsa'yı Deccala dönüştürmüştür.⁷⁵ Özgürlüğünü Deccala veren insan ise yapmış olduğu seçimin sonuçlarına katlanmak zorunda bırakılmış, İsa'nın tekrar yeryüzüne dönerek ben size özgürlüğü vermiştim uyarısı yapmasına imkân tanımak istenmemiştir.

Sonuç

Dostoyevski, eserlerinde Tanrı düşüncesi ile meşgul olmuş bir düşünür ve romancıdır. O, eserlerinde Rus toplumu üzerinden Tanrı'nın varlığı ve yokluğu üzerindeki olasılıkları düşünmüş ve dile getirmiştir. Onun eserlerinde teist ve ateist iki düşüncenin de yer aldığını görürüz. Onu sadece eserleri bağlamında ele alacak olursak teizmin de ateizmin de güçlü bir şekilde yer aldığını söyleyebiliriz. Ancak gerçek hayatta Ortodoks Hristiyan olduğu düşünülürse kanaatimiz, teist olduğudur. Eserlerinde iki düşüncenin de yer almış olmasını ise onun Rus toplumunun yaşamış olduğu inanç buhran ve karmaşasını eserlerine yansıtmak istemesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ancak o, kişilerin Tanrı inancı üzerine fikir yürütürken temel hareket noktası Tanrı'nın kendisi ya da yarattığı âlem olmayıp, kişilerin iradeleri olmuştur. İnsanlar iradeleri ve vicdani kanaatlerinin gereği olarak inanç ya da inançsızlıklarını temellendirmişlerdir. Kesin inanç sahibi kişiler bir delile ihtiyaç duymazlar. Ancak onun eserlerinde bazı insanlar düşünce dünyalarında inanç ve inkâr çizgisi arasında gider gelirler. Kişiler yaşadıkları olaylar neticesinde birinde karar kılmış gözükmekle birlikte, içlerinde bir kuşkuyu da barındırırlar. Ayrıca o, düşünce dünyasında Rus milliyetçiliğinin savunucusudur. Bu bağlamda da Rus milletine özgü bulduğu Hristyanlığın Ortodoks mezhebini Rus milleti ile özdeşleştirmiştir. Yani Rus Ortodoks ilahiyat anlayışı, Rus milletinin kurtuluşunu sağlayacak olan inançtır. Ona göre Ortodoks anlayışın dışındaki düşünceler Rus milletini dejenere edecektir.

⁷⁵ Berdyaev, Nikolay Aleksandroviç, Dostoyevski, Çev. Ender Gürol, İstanbul, 1998, s. 135.

KAYNAKÇA

Dostoyevski, Fyodor Mihailoviç, *Suç ve Ceza*, Çev. Muttalip Özkan, İstanbul, 2003.

-----, *Cinler*, Çev. Ergin Altay, İstanbul, 2013.

-----, *Karamazov Kardeşler*, Çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul, 2013.

-----, *Karamazov Kardeşler*, Çev. Ergin Altay, İstanbul, 2012.

-----, *Yer Altından Notlar*, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, 2013.

-----, *Ölü Evinden Hatırlar*, Çev. Özlem Koşar, İstanbul, 2012.

-----, *Kumarbaz*, Çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul, 2009.

-----, *Budala*, Çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul, 1969.

-----, *Bir Yazarın Günlüğü*, Çev. Kayhan Yükseler, İstanbul, 2005.

Akay, İhsan, *Dostoyevski*, İstanbul, 1959.

Bakhtin, Mihael, *Karnavaldan Romana*, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, 2001.

Barrett, William, *İrrasyonel İnsan*, Çev. Salih Özer, İstanbul, 2003.

Berdyaev, Aleksandroviç Nikolay, *Dostoyevski*, Çev. Ender Gürol, İstanbul, 1998.

Camus, Albert, *Başkaldıran İnsan*, Çev. Tahsin Yücel, İstanbul, 2013.

Dinçer, Yeşim, *Ecinnilerin Gölgesinde*, İstanbul, 2009.

Dostoyevski, Anna, Fyodor Dostoyevski, *Bir Yaşam, Anılar*, Çev. M. Tahsin Yalım, İstanbul, 2004.

Frank, Joseph, *Yeraltından Notlar*, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, 2003.

Gide, Andre, *Seçme Yazılar*, Çev. Suut Kemal Yetkin, İstanbul, 1998.

Güçlü, Abdülbaki, Uzun, Erkan, Uzun, Serkan, Yolsal, Ümit Hüsrev, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002.

Pamuk, Orhan, *Dostoyevski'nin Korkutucu Cinleri*, Önsöz, Dostoyevski, Karamazov Kardeşler, Çev. Ergin Altay, İstanbul, 2012.

Somay, Bülent, *Zamyatin'in Biz'i Bizmiyiz*, Önsöz, Zamyatin, Yevgeni, Biz, Çev. Fusun Tülek, İstanbul, 2011.

Troyat, Henry, *Dostoyevski*, Çev. Leyla Gürsel, İstanbul, 2004.

Walicki, Andrzej, *Rus Düşünce Tarihi*, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara, 1987.

Yaran, Cafer Sadık, *Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi*, Samsun, 1997.

Zweig, Stefan, *Üç Büyük Usta, Balzac, Dickens, Dostoyevski*, Çev. Ayda Yörükan, İstanbul, 1995.

فهم الله عز وجل في آثار دوستويفسكي

المناقشات التي أجراها دوستويفسكي في مجال وجود الله سبحانه وتعالى في غاية الأهمية. في آثار دوستويفسكي الناس يكوّنون ويؤسسون فهمهم للإله نتيجة ضروراتهم الاعتقادية إما بالاعتراف بالله وإما بعدمه؛ فهو من خلال الشخصيات الروائية التي يخلقها بنفسه يمثل ويشرح الاعتقاد السائد في المجتمعات الروسية. دوستويفسكي يحول مسألة الإنكار والإقرار إلى الإرادة الحرة والتفكير الطليق للإنسان. وهو في آثاره ينتقد الكاثوليكية ويتبنى الاتجاه الأرثوذكسي في فهم الإله... وهو - ضمن كل ذلك - لا يستنكف عن بيان اللادينية في المجتمعات الروسية. ومن خلال عقيدته يرى السعادة والفلاح في اعتناق العقيدة الأرثوذكسية.

الكلمات الرئيسية: الإله، دوستويفسكي، الإيمان، الإنكار